

Ədəbiyyatşünaslıq

**AZADLIQ VƏ DEMOKRATIYA QARÇISI,
MİLLİ AZƏRBAYCAN ŞAİRİ**

Əli Əliyev,
*AMI-nin Ağcabədi filialının "Ana dili, ədəbiyyat və onların
tədrisi metodikası" kafedrasının müdiri, baş müəllim*

Açar sözlər: Azərbaycan, Sabir, satira, Sabir yaradıcılığı

Azərbaycanın klassik sənət fədailərindən biri də əbədiyaşar qələm sahibi, görkəmli satirik şair Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadədir. O, 1862-ci ildə Şamaxıda anadan olmuş, 1911-ci ildə isə vəfat etmişdir. Şairin qısa ömür yolu təəssüf yaradır, amma Sabir bu qısa ömür yolunda elə bir iz qoymuşdur ki, bu iz bütün əsrlərdən görünür. "Sabir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində çox böyük xidmətləri olan, şeirimizdə tamam yeni bir dövr açan, milyonların qəlbini oxşayan və fəth edən əsl xalq şairidir... Sabir şeiri həmişə hər yerdə zehni açıq, tərəqqipərvər adamların azadlıq və səadət uğrunda mübarizə yoluna sönməz bir mayaq kimi nur saçır." [1, s.145]

Sabir yaradıcılığı daimi olaraq öz tərəvətini və aktuallığını itirməyəcəkdir. Sabir dünənin, bu günün və gələcəyin şairidir. Çünki Sabirin xəlqiliyi, müasirliyi, Sabir poeziyasının özünəməxsus dili onun əbədiyaşarlığını şərtləndirir. Sabir dövrünün şairi, bu günün demokratik fikirli vətəndaşı, gələcəyin iti və uzaq görən ekstrasensidir. Sabir satirasının gücü xalqın milli psixoloji xarakterinə tam bələd olmasından və milli xəlqilik qeyrətindən irəli gəlir. "Sabirin satirası ona görə yaşayır və sevilə-sevilə oxunur ki, o, əsl həyat poeziyasıdır, "əsrin ayinesidir" Sabir məhvedici tənqiddə tutduğu hədəflərin heç birini uydurmamışdır. Onları öz gözləri ilə görmüş, onların şəxsən şahidi olmuşdur. Sabirin gülüş hədəflərinin hamısı şairin yaşadığı mühitin acı məhsuludur." [2, s.25]

Sabirin tənqid hədəfləri nöqsanı olan, zamanın inkişaf tempindən geri qalan bütün təbəqələr, hər bir sənət sahibidir. Onun "bir məclisdə on iki kişinin söhbəti" şeirində vəkil, həkim, tacir, rövşənan, dərviş, sofi, molla, elm adamı, cahil, şair, avam və qəzetçi öz dilləri ilə ifşa edilir. Sabirdə Xaqani xəlqiliyi, Nizami müdrikliyi, Nəsimi üsyankarlığı, Füzuli dərinliyi olmaqla yanaşı Sabir özünəməxsusluğu, Sabir üslubu vardır. Odur ki, müəllifi deyilməyə də, şeir oxunarkən Sabirə aid olduğunu üslubundan hamı tanıyır. Odur ki, bu yüksək sənətkarlıq, novatorluq Sabir ədəbi məktəbinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. "Sabirin realizmi sosial fikir dərinliyi ideya və poetika yeniliyi ilə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi bir hadisədir və onun bu cəhətləri poeziyamızda ayrıca bir məktəbin formalaşmasına imkan vermişdir." [3, s.32]

Sabir klassik irsə yüksək sənətkarlıq və bacarıqla dirşəklənib, onu yaşadığı zaman çərçivəsində deyil, bütün dövrlərin ruhuna, ictimai və estetik tələblərinə uyğunlaşdırmışdır. Zaman etibarını ilə biz Sabir dövründən uzaqlaşsaq da hər an o, bizimlədir. Harada Azərbaycan milli xüsusiyyətləri, milli psixoloji durumu, adət və ənənələrimiz, bir sözlə, xalq, millət olan yerdə Sabir deyimi, Sabir duyumu, Sabir yozumu və üslubu vardır. Gündəlik həyat tərzimizin bütün məqamlarında rastlaşdığımız biganəlik, avamlıq, yaltaqlıq anlarında "Allah sənə rəhmət eləsin, Sabir!" – deyib, məqama uyğun gələn sözlərini söyləyirik. Sabirin "dürr saçan təbi" bütün əsrlərdən görünür. Bunu Sabir hələ uşaq ikən dərk etmiş və atası onun şeir dəftərini cırarkən o, belə yazmışdır:

*"Gərçə u dəftəri-əsari-məra parə nəmud,
Vəslə bə təbi dirəşən konəm, inşallah!"* [2, s.15]

*(Tərcüməsi: O, mənim şeir dəftərimi cırdısa, mən dürr saçan təbimlə,
inşallah, onu bitişdirərəm)*

Sabir öz dövründə də yüksək qiymətləndirilmiş və yaradıcılığının bütün məqamları təhlil edilmişdir. "Müasirlərinin əsərlərində Sabir yaradıcılığının, demək olar ki, bütün problemləri, bütün sahələri haqqında müəyyən fikir söylənmişdir.

Müasirləri hər şeydən əvvəl, ən çox Sabir yaradıcılığının ideya-bədii mənbələrini açmağa çalışmışlar. A.Səhhət, Seyid Hüseyn, D.Bünyadzadə, M.Hacıniski, Ə.Fəhmi və başqalarının əsərlərində Sabir satirası yazıb yaratdığı dövr ilə zamanın ictimai-siyasi şəraiti ilə sıx əlaqələndirilib

qiymətləndirilir. Müasirlərinin hər biri Sabir yaradıcılığının müəyyən bir mərhələsindən, müəyyən bir sahəsindən bəhs etsələr də, hamısı bu fikirdədir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında Sabir.... siyasi oyanışın əks sədasıdır, demokratiya və azadlıq ideyalarının carçısıdır. ” [4, s.95]

Sabir təkcə öz dövrünün deyil, həm də bu günün aynasıdır. O, elə bir əbədiyyət aynası kəşf etmişdir ki, o ayna milli mədəniyyət xəzinəmizin əbədi eksponatıdır:

*Niyə bəs boylə bərəldirsən, a qare, gözünü,
Yoxsa bu ayinədə əyri görürsən özünü?* [5, s.313]

Sabirin gözündən və sözündən yayınan hədəf tapmaq mümkün deyildir. Çünki Sabir dünyası, Sabir məfkurəsi, Sabir fəlsəfəsi xalqın mənafeyi ilə üst-üstə düşürdü. Həmçinin özünəməxsus deyim, duyum tərz, və məna çaları Sabir yaradıcılığının əbədi qalacağını təmin edir. “M.Ə.Sabirin şair kimi yetkinliyi ondadır ki, poeziyanın min illik yolundakı dəbdəbəli, ibarəli dillə yazıya alınan təşbeh məcaz və simvolların, ənənəvi sevgi macəralarının, yarı əflatun, yarı ilahi ruh qarışıq məhəbbət qəzəlçiliyinin misrasını qəbul etməmiş, həyatın ən xarakterik anlarını poetikləşdirmişdir.” [6, s.90]

O dövrdə inqilabi hərəkət yatırmaq üçün çar Rusiyası xalqlar arasında milli ədavət toxumu səpirdi. Sabir bu münasibətlə “Beynəlmiləl” şeirini yazmış, çarizmi isə “fitneyi-İblisi-məlun” adlandırmışdır. Bu gün Sabir sağ olsaydı Azərbaycan və erməni xalqı arasında olan milli ədavəti yenidən qızıqdır, ermənilərə havadarlıq edərək Azərbaycan torpaqlarının 20%-ni işğal edənləri düzgün qiymətləndirib, bu yolda rus dövlətinin məqsəd və məramını daha dürüst sarkazm ilə mənalandırırdı.

Sabirin elə şeirləri vardır ki, öz dövrü üçün aktualdır. Elə şeirləri də vardır ki, bütün dövrlər üçün ümumişləkdir, hətta nə qədər ki, millətimiz vardır həmin şeirlər də söylənəcək və öz dəyərini qoruyub saxlayacaqdır. Belə şeirlərin bir sıra beytləri aforizm və yaxud qanadlı ifadələr kimi xalq arasında bu gün də sevilə-sevilə işlənməkdədir.

1. *Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!*
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?! [5, s.5]
2. *Daş qəlbli insanları neylərdin, ilahi?!*
Bizdə bu soyuq qanları neylərdin, ilahi?! [5, s.93]

3. *Xandostu, amandı, qoyma, gəldi!*
Didari yamandı, qoyma, gəldi! [5, s.127]
4. *Ax!...necə kef çəkməli əyyam idi,*
Onda ki, övladi-vətən xam idi! [5, s.133]
5. *Adəmi adəm eyləyən parədir,*
Parasız adəmin üzü qaradır. [5, s.180]
6. *Kim nə deyir bizdə olan qeyrətə?!*
Qeyrətimiz bəllidir hər millətə! [5, s.187]
7. *Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!*
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin! [5, s.212]
8. *Dindirir əsr bizi dinməyiriz,*
Açılan toplara diksinməyiriz. [5, s.261]

Sabir satirasının gücünün şiddəti, dərinliyi və əbədiyi ondadır ki, o eyni tərzdə gülmür, gülüşün bütün tərzlərindən istifadə edərək tənqid hədəfinin vəziyyətinə və xarakterinə uyğun gülüş səciyyəsi seçir. Qeyrətsizə, yaltağa, satqına, biganəliyə, avamlığa və s. gülür və güldürür. Nöqsamı olan bütün təbəqələrə gülür, güldürür, ağlayır və ağladır. Gülən tərəfin ictimai mənsubiyyəti baxımından gülüş tərzində fərqlidir.

Xalq oyanır, anlayır gülür, ziyalı gülür. Ancaq bu gülüş göz yaşı içində olan gülüşdür. Əkinçiye, dilənçiye ziyalı ağlaya-ağlaya, sızıldaya-sızıldaya gülür. Çünki əzildikcə fəryad qoparan əkinçiye göz yaşı içində gülən və gülə-gülə onun halına yanan ziyalıdan başqa, ona rişgəndlə gülən və daha da əzmək istəyən kapitalist gülüşü artıq başqa mənə daşıyır. Bu gülüşlə hədəf mənəviyyat baxımından da istismar olunur, məhvə məhkum edilir. Amma burada gülən gülə-gülə, məhv edə-edə alçalır, xalqın bəlasına düşər olur. Bütün bunlarla yanaşı Sabir gülməsə ağlaya bilmir, həmçinin ağlamasa gülə bilmir. Bu təzad Sabiri əbədləşdirir, yadda qalımıdır, tarixin daş yaddaşına yazır.

Sabir yaradıcılığında satira ictimai tənqid forması kimi xalq qınağı səviyyəsində formalaşmışdır. Satira ayrı-ayrı şəxslərə deyil, bütöv bir millətə ünvanlanırdı, milli düşüncə tərzini formalaşdırmağa xidmət göstərməklə ictimai mənə kəsb edirdi. Sabirin tənqid hədəfləri təkcə milli "Qəhrəman" deyildir, həm də dünyəvi tipdir. Bu "Qəhrəman": "Dünyəvi cahən ac olur olsun, cümlə cahən batsa da batsın" – söyləməklə əsil tip olduğunu təsdiqləyir.

*Eylə bilirdim ki, dəxi sübh olub,
Mürqi-səhər tək bir ağız banladım.
Səng şikəst eylədi balü-pərim,
Banlamağın hasilini anladım.
Övci-fəzadə görərək bayquşu,
Səhndə qaqqıldayıram indi mən...
Ağlamayın, ağlamayın, cücələr,
Banlamaram, banlamaram bir daha
Banlamaqdır sizə əhdim mənim,
Söyləmirəm: anlamaram bir daha! [5, s.41]*

Bu şeir Sabirin siyasi mənə kəsb edən şeirlərindəndir. Burada şair mətnaltı mənə kəsb edən sübh olduğunu və bir ağız səhərin açılmasını bildirmək üçün banladığını bəyan edir. Lakin onun qanadları daşa dəyir, şikəst olur. Səsinə səs verən olmur, bayquş fəzadə cövlan edir. Bu xarabalıqda şair onu anlamayaraq qorxub ağlayanları “cücə” adlandırır tövsiyə edir ki, “ağlamayın banlamaram bir daha”, amma “Banlamaqdır sizə əhdim mənim. Söyləmirəm: anlamaram bir daha!” Daha sonra Sabir “Canın çıxsın” şeirini yazmışdır. Bu şeir yuxarıda verilmiş “Eylə bilirdim ki, dəxi sübh olub” mısrası ilə başlayan şeirin cavabı kimi səslənir:

*Canın çıxsın gözündən, qanmayaydın!
Qanıb da hər işi odlanmayaydın!
Nə üçün hüsnü qübhü anladın da?
Bütün el yatmış ikən banladın da?
Çək indi tutduğun karın cəzasın!
Eşit hər səmtədən lənət sədasın ! [5, s.183]*

Sabir “Halva, halva deməklə ağız şirin olmaz” atalar sözündən elə məharətlə istifadə etmişdir ki, oxucu ilk baxışda onu asanlıqla dərk edə bilmir. On iki beytlik şeirin birinci və on ikinci beytləri biri-birini tamamlayır:

*Nolur şirinməzaq etsə məni halvayı-hürriyyət,
Yəsəm bir loğma andan, söyləsəm: oxqay, hürriyyət!
Bu səsdən səksənib durdum , götürdüm saətə baxdım,
Hələ gördüm ki, şəbdir, söylədim: lay-lay, hürriyyət! [5, s.42]*

Bu beytlərdən aydın olur ki, Sabir azadlıq məqamının yetişmədiyi bir zamanda hürriliyədən danışmağa dəyməz fikrini irəli sürməklə milləti tərəqqiyə, azadlığa dəvət edir. Həmçinin Sabir bu yolda bir çox üsuldən istifadə etmişdir. Gah lay-lay deməklə, gah hədə qorxu gəlməklə, gah da qadağalar qoymaqla arzusuna çatmaq istəyir. Məlumdur ki, uşağa hər hansı məsələdə qadağa qoyduqda uşaq qadağa qoyulana daha çox meyilli olur. Odur ki, Sabir bu üsuldən istifadə edərək, qadağalar qoyur ki, millət oyansın, tərəqqi etsin:

Səs ucalaşdı, qoymayın!
Millət oyaşdı, qoymayın!
Riştəyi-dərsə, məktəbə
Cümlə dolaşdı, qoymayın!
İş yavalaşdı, qoymayın! [5, s.47]

O dövrdə qafqazlılar yol kəsib, adam soymaqda məşhur olmuşlar. Boş danışqlarla özlərini vətənpərvər kimi göstərən, əslində zay məxluq olan, bir qrup qafqazlılar satira atəşinə tutulur. Bu qafqazlılar içərisində ən çox satira payı olan ermənilərdir. Çünki onlar qafqazlılar kimi bütün dövrlərdə, hətta bu gün də iyrənc əməllərdən, yol kəsib, baş kəsməkdən, min hiylə ilə terror etməkdən əl çəkmirlər. Onların Asala terror təşkilatı dünyada məşhurdur. Odur ki, Sabir “Hər küncdə min tülkü yatıb çardağımızda” –söyləməklə belələrinin min hiylə qurub adımıza, şanımıza nöqsan və ləkə olduğunu qeyd edir:

Qafqazlı adı aləmə ikrah rəsandır
Quldur qoçumuz zülmə məşhuri cahandır,
Kim dərsə tərəqqi edəriz, mənə, yalandır,
Büxlu həsədə adət edib kam alarız biz,
Qafqazlılarız, yol kəsəriz, nam alarız biz. [5, s.46]

Sabiri dinsiz adlandırın və dindən xəbəri olmayan, dinə xüsusi don geydirib öz məqsədləri üçün istifadə edən təriqətçilərə Sabirin cavabı belə olmuşdur:

Əşhədü billahi-əliyyül-əzim,
Sahibi-imanəm, a şirvanlılar!

*Yox yeni bir dinə yaqinim mənim,
Köhnə müsəlmanəm, a şirvanlılar!
Şiayəm, əmma nə bu əşkaldən,
Sünniyəm, əmma nə bu əmsaldən,
Sufiyəm, əmma nə bu əbdaldən,
Həq sevən insanəm, a şirvanlılar!*

*Ümməti-mərhuməvü məğfur ilə,
Əmrəyəm taəti-məzbur ilə,
Küfrümə hökm eyləməyin zur ilə,
Qaili-quranəm, a şirvanlılar! [5, s.329]*

Şeirdən də göründüyü kimi şair həq sevən insan olduğunu bir daha bəyan edir, hətta özünü "Qaili-quran" adlandırır.

"XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin və demokratik ideyaların inkişafında müstəsna rol oynayan Sabir böyük xalq şairi, görkəmli mütəfəkkir və ictimai xadimdir. Onun adı Nizami, Xaqani, Füzuli, Vəqif, Axundov, Məmmədquluzadə kimi klassiklərin adı ilə yanaşı durur.

Sabirin əsərləri inqilabi demokratik poeziyanın klassik nümunələridir. Sabirin poeziyası vətənpərvər ideyaları qüvvətli bir şəkildə təbliğ və tərənnüm edən xalq poeziyasıdır." [7, s.614]

Sabir bütün varlığı ilə xalqına xidmət etmişdir. Odur ki, o, xalqının Milli Qəhrəmanıdır. Çünki o, milli ruhu ilə xalq yolunda şəhid olmuş, canını qurban vermişdir. Ruhu şad olsun, qəbri nurla dolsun!

Biz onun xalqa nə qədər bağlı, yaxın olduğunu və bu yolda canını qurban verdiyini Hacı İbrahim Qasımovun Sabirlə son görüşünü əks etdirən yazısından öyrənirik: "Sabir deyirdi ki, mən vücudumda olan ətimi xalqımın yolunda çürütdüm. Əgər ömür vəfa etsəydi, sümüklərimi də xalqımın yolunda qoyardım." (8, səh.38.)

ƏDƏBİYYAT

1. Mir Cəlil, Firudin Hüseynov. "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı", Bakı-1982
2. Abbas Zamanov. "Əməl dostları", Yazıçı, Bakı-1979, 370 səhifə.
3. Tərlan Novruzov. "Sabir ədəbi məktəbi", Bakı, Yazıçı-1992, 210 səhifə.
4. Abbas Zamanov. "Sabir və müasirləri", Bakı-1973, 281 səhifə.

5. *M.Ə. Sabir*. "Hophopnamə", Bakı-1960, 494 səhifə.
6. *Ənvər Əhməd*. "Mirzə Ələkbər Sabirin poetikası", Bakı-1996, 123 səhifə.
7. Azərbaycan ədəbiyyat tarixi, üç cildə, II cild, Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, Bakı-1960, 905 səhifə.
8. "Sabir xatirələrində", Bakı—1982, 170 səhifə.

РЕЗЮМЕ

Еще многие поколения читателей будут восхищаться замечательным талантом Сабира. Он является глашатаям идей демократии и свободы, в его творчестве нашло отражение политическое возрождение в Азербайджанской литературе.

Сатирическая поэзия Сабира имела общественное значение, служила формированию национального самосознания.

Ни одна серьезная тема не осталась вне внимания Сабира, потому что он был близок к народу, жил с ним одной жизнью. Всем своим существом он поэтом—новатором, создал свою литературную школу.

SUMMARY

Sabir's characteristic inspiration has been seen since all the ages. Sabir reflected the political awakening in the Azerbaijanian literature, he was a great singer of democratic ideas and freedom. In the creative activity of Sabir, satire has been served to form as a national manner of thinking, at the same time it has been meant the social significance. It was impossible to find a target that distracted of Sabir's eyes and words. So Sabir's world, Sabir's ideology, Sabir's philosophy coincide with the interest of the people. During in all his lifetime Sabir made tremendous contribution to his people. He was an innovator poet who created a literary school.